
KÖZÉPKOR

Historia Ecclesiastica – Közép-európai egyház- és vallástörténeti folyóirat 2012/1–2.

A Historia Ecclesiastica című folyóirat immár a harmadik alkalommal jelentkezik, amely a korábbiakhoz híven közép-európai egyház- és vallástörténeti tanulmányokat, könyvismertetőket tartalmaz szlovák, német és magyar nyelven, valamint angol nyelvű összefoglalókkal és az adott tanulmányokhoz kapcsolódó kulcsszavakkal is segíti az olvasót. Az első kötetben több szlovák és egy német nyelvű tanulmány olvasható, amelyek hasonló témákat dolgoztak fel, gondolok itt a rekatolizáció, a türelmi rendelet és a soproni cikkelyek kérdéskörére, valamint egy fontos forráscsoportra, a vizitációs vagy egyházlátogatási jegyzőkönyvekre, amelyek az egyháztörténet-kutatás meghatározó forrásai.

A tanulmánykötet első szerzője *Karl W. Schwartz* a Duna-medence és a Kárpát-medencében élők vallásszabadságért folytatott küzdelmét mutatja be. A tanulmány első részében értelmezni próbálja a vallásszabadság terminust, majd egyfajta korszakot ad a Magyar Királyság 1681 és 1781 közötti időszakáról.

Eva Kowalská tanulmányában az 1681 és 1731 közötti időszakot vizsgálta, nagy hangsúlyt fektetve a rekatolizáció folyamatára és arra, hogy a király patrónusi jogából kifolyólag földesúri joghatósággá tette a helyi egyházszervezést és az egyházi tisztviselők megválasztását.

Kónya Péter azt mutatta be tanulmányában, hogy a soproni cikkelyek (1681) kivételes hatással voltak a felekezeti, politikai és vallási életre. A tanulmányíró a felső-magyarországi szabad királyi városokat és nagyobb protestáns központokat vizsgálta. Egyértelműen úgy foglalt állást, hogy az 1681-ben a soproni országgyűlésen elfogadott ún. artikuláris törvények a legfontosabb, a következő évszázad egyházpolitikájára is hatást gyakorló egyházi szabályzók közé tartoznak.

Marie Marečková a XVII. századi kelet-szlovák városokban vizsgálta a klérus és mellette az értelmiség társadalmi szerkezetét. A tanulmányból kitűnik, hogy nemcsak az anyagi helyzetüket mutatja be, például volt-e sa-

ját házuk, vagyontárgyuk, hanem azt, hogy házasság, illetve örökség útján szerezték-e ezeket. Az is kiderül, hogy az értelmiségiek a csehországi és morvaországi egyetemekre jártak és azért léptek lelkészi pályára, mert jobb anyagi körülményeket, nagyobb befolyást és tekintélyt szerettek volna a városban.

Peter Zubko a római katolikus érseki levéltár egyházlátogatási jegyzőkönyveit használta fel tanulmányához. A vizsgálat középpontjában három egyházmegye (Abaúj, Sáros, Zemplén) vizitációs jegyzőkönyveit nézte át, és arra a kérdésre kereste a választ a források alapján, hogy mekkora hatása volt az ellenreformációnak ezekre a területekre.

Monika Bizoňová is a Szepesség területén fellépő ellenreformációval foglalkozott, az itt lejátszódó folyamatok bemutatására az egyházlátogatási jegyzőkönyveket használta. Azért volt érdekes számára ez a terület, mert a XVI. században a protestánsok domináltak a területen, így fontosnak tartotta hangsúlyozni a szepesi előjárók beavatkozását. Rövid áttekintést ad a jezsuiták tevékenységéről két területen: Szepes káptalanban és Lőcsén, majd a tanulmány második részében egyházlátogatási jegyzőkönyveket mutat be, köztük Pázmány Péter, Pálfalvay János, Mattyasovszky János, Sigray János és Peltz János idejében keletkezettek.

Kónya Annamária a kálvinista reformáció kulcsszerepét vizsgálta Kelet-Szlovákia területén. A kálvini tanok leginkább a nemesség és jobbágyalakosság közt terjedtek, és sokkal nehezebben törtek maguknak utat a szabad királyi városok polgársága felé, mivel a szabad királyi városok a lutheranizmus bástyái voltak a területen. A tanulmányíró is az egyházlátogatási jegyzőkönyveket használta forrásként.

Ján Adam tanulmánya a Szinnában bekövetkező felekezeti változásokat mutatja be a XVII–XVIII. században. A felekezeti sokszínűséget igazolja, amikor kimutatja, hogy nemcsak nagyszámú katolikus, hanem unitárius közösségek is éltek a területen. A XIV. századtól ismerteti a Galíciából érkező unitárius vallású ruténység szerepét, többek között azt, milyen hatással voltak egyes földesurakra, miután birtokaikon letelepedtek. Ennek példaként Homonnai Drugeth György tevékenységét elemzi.

A magyar szerzők többségének tollából inkább kisebb témákat felölelő tanulmányok jelentek meg a folyóiratban, gondolok itt például *Szabadi Istvánra*, aki a szükségkeresztséget, mint több évszázados problémát mutatja be, mind a katolikusok, mind a protestánsok között a XVIII. században. *Barta János* II. József valláspolitikájával és vallásügyi rendeleteivel, különösképpen az 1781-es türelmi rendelettel foglalkozott. Ezen rendeletével II. József rendezni kívánta a fennálló vallásjogi kérdéseket, ugyanakkor nem

gondoskodott a vallásszabadságról, ezt bizonyítja, hogy a protestánsok jogai bizonyos esetekben korlátozottabbak voltak a katolikusokéhoz képest. Ennek ellenére a protestánsok és a görög katolikus híveknek a korábbiakhoz képest nagyobb szabadságot adott (például hivatalviselés). *Tamács Edit* két tokaj-hegyaljai református falu, nevezetesen Sára és Zsadány lakosságát és XVI–XVII. századi életét mutatja be egyházlátogatási jegyzőkönyvek tükrében. *Bogár Judit* tanulmányában egy XVIII. század eleji polihisztor, név szerint ifj. Buchholtz György 30 éven át vezetett naplója kerül bemutatásra, amely széleskörű információval szolgál a közösségi eseményekről, az életmódról, szabadidőről, az evangélikus értelmiségi réteg mentalitásáról. *Sipos Gábor* az erdélyi református egyházban kialakult két ismert egyházkormányzati intézményt – a Református Státust és a Református Főkonzisztóriumot – mutatja be, amelyben központi szerepet játszanak a református főurak, akik a fejedelmi tanács megbecsült tagjai is voltak. *R. Várkonyi Ágnes* nagyon érdekes témájú tanulmányában a II. Rákóczi Ferenc kormányzó körébe tartozó evangélikusokat mutatja be a származásuk, neveltetésük, külföldi tanulmányútjaik, gazdasági tevékenységük szerint. Közülük kiemelném báró Hellenbach János Gottfried, Kajali Pál, Gerhard György, Bulyovszky Dániel, Szirmay Miklós nevét, de a tanulmányban nagyon részletes információkat kaphat az olvasó.

A második tanulmánykötet is széleskörű témákban bővelkedik. Elmondható, hogy a magyar szerzők mind egy ismertebb vagy kevésbé ismert személlyel, prédikátorral foglalkoztak. Az idegen nyelvű munkák leginkább az eperjesi kollégiumot, piarista és jezsuita gondolkodókat, a pietista gondolkodásmódot vagy éppen a szabadkőműves páholyokat mutatják be részletesebben.

Az első tanulmányban *Papp Klára* egy katolikus nemesember panaszának sorsát kapcsolta össze Debrecen szabad királyi címének megszerzésével. Császi Miklós szatmári kispap konfliktusa kezdetben csak helyi (Debrecen) szinten érvényesült. Amikor a nemesembert a város csalásért és a város vezetőinek szidalmazásáért elítélte, a börtönből való szabadulása után a váradi káptalanhoz, s az országos méltóságokhoz fordult segítségért, ezért az ügyet az országgyűlésen fel lehetett használni Komáromi Csipkés György főbíró és társai lejáratására, Debrecen kérelmének megkérdőjelezésére. Az ügy során kiéleződtek a katolikus és református ellentétek is, de az egész konfliktus csak nehezítette, ám nem gátolta meg Debrecen szabad királyi városi címének 1715. évi becikkelyezését, s a város befogadását az alsótábla tagjai közé. Az ügyben közvetítő Károlyi Sándornak (1716–1717) az volt az érdeke, hogy elsimítsa az ellentéteket, ami Császi részéről a pa-

naszok visszavonását eredményezte, ellenben a városnak is olyan összegű kártalanítást kellett a megvádolt nemesnek fizetnie, amelyből feltehetően kitelhetett a Károlyinak és a váradi káptalannak járó tartozás összege.

Dienes Dénes tanulmánya Liszkay Sámuel munkásságáról szól, aki nagyban hozzájárult a szlovák nyelvű református gyülekezetek anyanyelvű vallásos irodalommal való ellátásához. A tanulmány középpontjában Liszkay két munkájának a bemutatása áll.

Szabó András egy lelkiismeretes református lelkésszel foglalkozott. A tanulmányban szereplő nánási Fodor János önéletírását fogságban szerezte, ugyanis tanításai miatt eretneknek kiáltották ki. Ebben az önéletírásban személyes tapasztalatairól, tulajdonságairól, családjáról, származásáról kaphat az olvasó információkat.

Petrőczy Éva egy református prédikátort választott tanulmánya középpontjául. Czeglédi István gúnyos és csipkelődő hozzáállást tanúsított az ellenreformáció időszakában, a tanulmány szerzője két ismert művét vizsgálta meg és elemezte.

Dáné Veronka munkájának középpontjában Tarczali Zsigmond az első erdélyi református ágens életútja áll, aki az ügyvivőség intézményének teljes képviselője. Az ágens az a személy, aki állandóan képviselte megbízója érdekeit a közigazgatásban és a legfőbb hatóságoknál. Erdélyben a magyarországihoz képest korábban szerveződött meg a saját ágencia, amely a korszakban egyházi és világi intézmény is volt. Tarczali tevékenységi körénél is látható, hogy megbízói egyházi és világi kormánysszervek (református Főkonzisztórium, Gubernium), valamint magánszemélyek (Bethlen Miklós, Teleki Sándor, Bánffy György) voltak. A tanulmányból kiderül, hogy Tarczali hogyan tudta mindkét fél részére a feladatait elvégezni.

Ring Éva fel kívánja hívni a figyelmet a tanulmányában szereplő Andrzej Kapostas alakjára, akinek élete ugyan ma még néhány ponton homályos, mégis meghatározó alakja volt a XVIII. századi Lengyelországnak: elsőként ő vezette be a papírpénzt, emellett börtönévei alatt lefordította héberből az Ószövetséget.

Az idegen nyelvű tanulmányok közül az első *Ugrai János* vizsgálata, aki a sárospataki kollégium peregrinus diákjaival foglalkozott 1681 és 1802 között. Kvantitatív módon határozta meg a nagyobb holland egyetemre járó diákok létszámát (például Leiden, Franeker, Utrecht). A peregrinus diákok számszerűsítésének bemutatására a szerző táblázatokat és diagramokat csatol a munkájához.

A következő tanulmány szerzője *Eduard Lukáč*, aki két nagy oktatási reformerrel foglalkozott, először Ladiver Illéssel, aki 1668–1673 között az

eperjesi kollégium tanára volt, majd az ellenreformáció üldöztetései miatt menekülni kényszerült. 1682-ben Thököly Imre visszahívta, és az eperjesi kollégium rektorává nevezte ki. A skolasztikus filozófia híve volt. A tanulmány második felében Fabry Gergely pedagógiai munkásságát, reformelképzeléseit mutatja be a szerző. A kollégiumban új szabályzatot vezetett be, próbált javítani mind az oktatás, mind a tanítók helyzetén.

Libuša Franková is az eperjesi kollégiumról írt tanulmányt, viszont ő inkább a tanítókra és azon személyek bemutatására helyezte a hangsúlyt, akik az adott korszak oktatási és tudományos tevékenységének kiemelkedő személyiségei voltak. Ezért foglalkozott például Michal Pancratius, Czabán Izsák (Izák Caban), Ladiver Illés (Eliáš Ladiver), Matthaoides Sámuel (Samuel Matthaoides), Fabry Gergely (Gergor Fabry), Chrasztina Illés (Eliáš Chrastina), Karlowszky János (John Carlowszky), Klein János Sámuel (Ján Samuel Klein), Máyer Endre (Andrej Mayer), Andrej Karlowanszky, Žigmund Carlowszky tevékenységével is.

Libor Bernát a lutheránus és jezsuita iskolákat hasonlította össze egy megadott település, Trencsén példáján. Egy rövid történeti áttekintés után megvizsgálta a lutheránus és jezsuita szemléletet, ugyanakkor Kalinka Joakim Szimmetria című munkáját is felhasználta.

Ondrej Mészáros két magyar származású, ámbár eltérő személyiségű piarista lelkész munkásságát és munkáit mutatja be tanulmányában. Bielek László 1764-ben lépett be a piarista rendbe, latin és magyar nyelvű prédikációkat, verseket és áhítatokat adott ki, vallási munkáiban elutasítón és keményen lépett fel a felvilágosodás eszméi ellen. Endrődy János 1773-ban lett a piarista rend tagja, teológiai műveket, verseket írt, toleránsabban ítélte meg a felvilágosodás okozta változásokat.

Vasil Gluchman a pietista gondolkodás legnagyobb alakjait ábrázolja, köztük Bél Mátyást, Michael Mosovszkyt és Jozet Fernet-et. A szlovák erkölcsei gondolkodásban nagy szerepe volt a pietizmusnak, ezt igazolja az előbb említett három személy munkássága. A vizsgált időszakban csak Doležal Ágoston (Augustin Doležal) volt képes legyőzni a határokat, vagyis olyan témákról írt, mint az egyenlőtlenség férfiak és nők között, hit és hitelenség, a világban levő jó és rossz.

Patrik Derfiňák egy méltán híres jezsuita teológusról írt tanulmányt. Berzeviczy György nagy hatással volt a fiatal tanulóakra és arra törekedett, hogy oktatásukon javítson. Berzeviczy kiadott munkáit a tanulmány szerzője is felhasználta.

Peter Šturák egy összefoglaló munkával jelentkezik, a XVIII. századi munkácsi püspökök az egyházi oktatás érdekében kifejtett tevékenységét

foglalja össze. A tanulmányban Olsavszky Mihály (Michael Manuel Olšavsky), Bradács János (Ján Bradač), Bacsinszky András (Andrej Bačinsky) munkásságát hangsúlyozza. Bradács János lett a munkácsi egyházmegye első püspöke, leginkább az egyházmegyében kiadott körleveleiből tudjuk, hogy milyen irányvonalat képviselt. Bacsinszky András nemcsak az egyházi személyekre figyelt, hanem foglalkozott a fiatalok és gyermekek oktatásával, a nép anyagi és szellemi jólétével is. Őt az utolsó legnagyobb püspöknek nevezték.

Martin Javor a magyarországi szabadkőműves páholyok felekezeti összetételét vizsgálta meg a XVIII. század második felében. A páholyok összetételét vizsgálva kimutatta, hogy milyen arányban dominál a protestánsok száma, ezen személyek milyen pozíciókat képviselnek például az egyházban. Kimutatja, hogy a páholytagok 20 százaléka a protestáns egyházi személyek közül kerültek ki, vagyis szerinte erősen protestáns jellegű volt a magyarországi szabadkőműves páholy.

Historia Ecclesiastica – Časopis pre dejiny cirkví a náboženstiev v Strednej Európe (Közép-európai egyház- és vallástörténeti folyóirat), Eperjes, 2012. 3. évfolyam, 2012/1–2.

Csorba Noémi